

РЕЦЕНЗІЇ

Дмитро Валерійович Веденєєв,

доктор історичних наук, професор

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

**ПАРТИЗАНСТВО, ПАМ'ЯТЬ, ІСТОРИЧНА КУЛЬТУРА:
НОВАТОРСЬКЕ ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ**

Рецензія на видання: *Капась І.А.* Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.): монографія. – К.: К.І.С., 2016. – 208 с.

Партизансько-підпільна боротьба на окупованій території СРСР та Української РСР проти гітлерівських окупантів та їх союзників у 1941–1944 рр. стала потужним фактором вигнання агресорів, вагомою сторінкою історії Другої світової війни. Досить сказати, що у другій половині 1944 р. партизани України та зафронтові оперативні групи радянських спецслужб на території УРСР та при визволенні Східної Європи притягнули до себе до 20 дивізій Вермахту, кілька дивізій військ СС, до 16 дивізій союзних Рейху Угорщини та Румунії, охоронний корпус тощо. У січні 1944 р. бойовий склад українських партизан перевищив 48 тис. багнетів.

На тлі численних наукових праць, присвячених, власне, перебігу формування, бойової та розвідувально-диверсійної діяльності партизан, в останні роки значно розширився проблемно-тематичний спектр вивчення партизанського руху, включаючи особливості морально-психологічного стану учасників зафронтової війни, їх стосунків із населенням, українським повстанським рухом націоналістичного штибу, відображення партизанства у соціальній пам'яті тощо.

З цього погляду симптоматичною є монографія кандидата історичних наук Івана Капась «Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.)». Нетривіальність цієї праці полягає, на нашу думку, в авторській спробі

виявити та реконструювати механізм зв'язку між особливостями розгортання й діяльності партизанського руху на окупованій території України у 1941–1944 рр. та державно-суспільним механізмом створення соціально-правового статусу учасників партизанства та увічненням пам'яті про їх звитягу.

Дається огляд перебігу формування партизанського руху під час відступу радянських військ з України у 1941–1942 рр., наголошується на численних прорахунках у справі координації зусиль у цій сфері між партійними, радянськими структурами, спецслужбою (НКВС-НКДБ), органами військової розвідки та політорганам Червоної Армії тощо. На тлі цього автор вдало ставить дослідницьке завдання щодо співвідношення організованих зусиль держави із розгортання боротьби в тилу, і особистої ініціативи патріотично налаштованих громадян, котрі у нерівних умовах протистояння потужній поліцейсько-спеціальній машині противника вдалися до відчайдушного опору самотужки. У подальшому, як доводить автор, це стало однією із причин фальсифікацій при творенні офіційної доктрини та історіописання партизанства.

Показано, що радянська держава в цілому намагалася (у міру скрутних можливостей знесиленої війною країни) надати матеріальну допомогу й соціально-побутовий статус учасникам партизанського руху. Чимало його ватажків та командирів посіли солідні посади у партійно-

радянському апараті, органах держбезпеки. Вивчення зафронтової боротьби стало одним із напрямів історіографії Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни в цілому (інша річ, що прагматичні, об'єктивістські судження щодо реального перебігу партизанства до кінця 1980-х рр. можна було зустріти лише у секретних виданнях військової розвідки та спецпідрозділів КДБ СРСР).

Досліджено етапи формування ідеологічної та політико-правової легітимації партизанства, входження його у тематику художньо-публіцистичної та кінематографічної творчості. Аргументовано доведено, що специфіка «політики пам'яті» про партизан в Українській РСР радикально визначалася настановами союзного Центру та змістом офіційної ідеології. Чимало несправедливих визначень (а то і санкцій) щодо відчайдушних організаторів спротиву окупантам було обумовлено лише тим, що їх ініціативні дії та незламність духу (і ризик життям!) в організації опору ворогу у найскрутніші періоди війни, згодом не вкладалися у канон «комуністична партія як організатор й натхненник Перемоги». По суті, на прикладі формування «ідейно витриманого» забарвлення історіографії та меморіально-пропагандистської політики щодо партизан можна побачити і процес згортання патріотичного й націонал-патріотичного піднесення народів-переможців, який був у ході війни «санкціонований» і мобілізований владою на досягнення розгрому противника, введення його у лещата офіційної ідеології.

У роботі на основі розлогого документального матеріалу показані нагородна політика, процес творення музейних експозицій та установ з увічнення героїки антигітлерівської боротьби, розвиток наукових досліджень та формування відповідних тимчасових органів із акумуляції того, що нині називають «усною історією». Самостійну пізнавальну цінність мають положення книги щодо встановлення чисельного складу партизанських формувань та поступового довольного збільшення когорти «лісових бійців» на догоду ідеологічним настановам та корпоративним інтересам республіканської партійної верхівки, а то й бажанням окремих персон приписати собі статус учасника війни.

Книгу супроводжено документальним додатком. Варто відзначити і змістовний фотоматеріал, доданий до книги, що зберігається у фондах Центрального державного архіву кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного.

Безсумнівно, що книга Івана Капаса, в основу якої покладено його дисертацію кандидата історичних наук (науковий керівник – відома дослідниця історії України доби Другої світової війни, доктор історичних наук Т.В.Вронська), дає й приводи для зауважень та рекомендацій. Справедливо наголошуючи, що на формуванні офіційного соціально-політичного й меморіального статусу «червоних» партизан, України негативно позначилися численні приписки (включаючи і представників партійно-радянського апарату), привласнення чужої звитяги, нагородження не причетних (зазначені факти виявлялися по лінії партійних та чекістських перевірок принаймні до початку 1980-х рр.), автор обійшов увагою доречну в контексті його праці проблему творення спецслужбами Рейху та союзної йому Румунії т.зв. лжепартизанських формувань як знаряддя витончених операцій проти партизан справжніх, дискредитації їх перед цивільним населенням. Окупанти досягли у цьому відношенні певних результатів, адже траплялися випадки, коли лжепартизани (перш ніж бути викритими органами НКВС-НКДБ) встигали розправитися або підвести під швидкі й суворі репресії справжніх бійців за фронтових формувань.

Явним перебільшенням виглядає авторська заявка на те, що у книзі «проливається світло» на перебіг формування структури партизанської боротьби в Україні, адже сам автор аналізує величезну історіографію цієї проблеми, визначає її змістовні етапи, в яких особливості історіописання боротьби «народних месників» визначалися панівними ідеологічними настановами. Інша річ, що лише з початку 1990-х рр. стала можливою поява літератури, опрацьованої на основі відкритих широкому дослідницькому загалу архівних фондів, новітніх історичних та історико-документальних праць, котрі зняли фігуру замовчення навколо багатьох сторінок минулого партизанського руху. Серед останніх – драматичні сторінки

перших спроб налагодження партизанства, бойові приписки, протиправні дії проти не-комбатантів окремих учасників партизанства, дисциплінарний стан партизанства, відносини з українським некомуністичним повстанським рухом різних течій, непрості відносини між самими його ватажками, партійним апаратом і органами НКВС тощо.

Зрозуміло, що сам масштаб і роль партизанства у боротьбі агресорам, культурно-антропологічна близькість до архетипів народної свідомості самого явища «вольниці», «народного руху» у протистоянні поневолювачам - самі по собі до певної міри спричинили міфологізацію партизанства, а ідеократичний характер радянського ладу не міг не призвести до виникнення табу для істориків на «незручні» підходи та розгляд «небажаних», з погляду офіційного канону, фактів. Водночас, сучасні історики мають відповідально ставитися до висвітлення боротьби в тилу ворога, адже прорахунки й жертви в її ході лише зайвий раз підкреслюють екстремальний характер історичних обставин виникнення партизанського руху, надзусилля й жертвовність наших предків, котрі спромоглися утворити «фронт за лінією фронту». До слова, авторський акцент на ролі утворених з низової ініціативи у катастрофічний період 1941–1942 рр. «стихійних» партизанських формувань, яким офіціоз та «зацікавлені» номенклатурні працівники потім відмовляли в існуванні (ба, навіть підводили під покарання) свідчить про волелюбність українського народу, його здатність до історичної творчості, справді вітчизняно-патріотичний характер протиборства із розробниками дикунсько-геноцидного плану «Ост».

В цілому ж новаторська книга Івана Капаса засвідчила, що тема партизансько-

підпільної боротьби як складової Великої війни за порятунок Вітчизни від гітлерівського геноциду та поневолення залишається вельми продуктивною для істориків, і повинна стати об'єктом міждисциплінарних студій на основі комплексу архівних першоджерел. Звісно, при цьому історикам варто враховувати, що їх прагнення до неупередженого пошуку та відкриття першоджерел, попри їх власне бажання, буде диспропорційно інтерпретоване (під гаслами «дегероїзації» та «деромантизації» «правди про війну») з метою свідомої дискредитації вирішального внеску народів СРСР (у війні лише в Діючій армії взяли участь 6-7 млн. українців) у перемогу над агресорами. Ревізія статусу України як нащадка переможців, яка завуальовано просувається і через «усунення білих плям історії», неминуче ставить під своєкорисливий сумнів і міжнародно-правовий статус держави, і територіальну цілісність України.

Цілком закономірно, що вивчення партизанського руху, окрім його «класичних» організаційно-бойових аспектів, буде розвиватися і за рахунок підвищення уваги до соціально-психологічних, ментальних, культурно-антропологічних, культурно-повсякденних та персоналістичних сторінок цього масштабного явища в історії України, особливостей його відображення як у пам'яті народній, так і в офіційній «політиці пам'яті». Книга І. Капаса дає чимало корисного емпіричного матеріалу для історико-психологічних студій (зокрема, вивчення механізму екзистенціального вибору людини у порубіжному стані суспільства), розвитку такого науково-ментального явища як «історична культура».